

Є. Бичковський,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КОМЕНТАРЯ

Актуальність дослідження феномена науково-практичного коментаря зумовлена змінами у правовій системі України, насамперед тими з них, що пов'язані з визнанням різноджерельності права та розумінням того, що воно формується не тільки внаслідок цілеспрямованих зусиль законодавця, а й через інші соціальні канали.

Науково-практичні коментарі відомих правників застосовуються на практиці, мають на неї певний вплив, а їх затребуваність підтверджується наданням провідними видавництвами науково-практичних коментарів великими накладками. Необхідність забезпечення ефективного й оптимального використання коментарів для досягнення бажаного результату в діяльності суб'єктів права актуалізує проблему їх дослідження не тільки в теоретичному, а й у практичному плані. При цьому актуальним варто визнати й визначення теоретико-методологічних засад пізнання цього правового феномена.

Частковий теоретичний аналіз науково-практичного коментаря взагалі або окремих його сторін простежується в контексті досліджень, присвячених аналізу правової доктрини як джерела права у вітчизняних і зарубіжних правознавців: В.В. Дудченко, М.В. Кармаліти, Л.О. Корчєвної, Н.М. Оніщенко, М.Ю. Оборотова, Н.М. Пархоменко, Р. Давида, Ж.-Л. Бержеля, О.Ф. Скакун та ін. Але комплексні теоретичні дослідження поняття і природи науково-практичного коментаря разом із ретельним аналізом його ролі в системі джерел права України не проводилися. Між тим питання теоретико-мето-

логічних засад дослідження означеної проблеми вимагають подальших розвідок, що й є метою статті.

Успішність теоретичного дослідження науково-практичного коментаря залежить від багатьох факторів, серед яких визначальним є встановлення правильних шляхів дослідження, оскільки кінцевий результат будь-якої діяльності залежить не стільки від того, хто діє (суб'єкт) і на що дія спрямована (об'єкт), скільки від того, як здійснюється ця діяльність, які способи, прийоми та засоби при цьому застосовуються, тобто від використовуваних методів.

Невипадково Г. Лейбніц уважав, що у світі є речі, які прекрасніші за найважливіші відкриття, – це знання методу, яким вони були зроблені. У свою чергу, Г. Гегель констатував, що наука резюмується саме в методі.

Результат застосування певних методів під час дослідження науково-практичного коментаря не може існувати сам по собі, а безпосередньо залежить від досягнень теорії держави і права.

З іншого боку, будь-який метод детермінований не лише тією теорією, на якій він заснований, і не лише передуючими й такими, що співіснують одночасно з ним, іншими методами. Кожен метод зумовлений передусім своїм предметом, тобто тим, що саме досліджується.

У цьому сенсі вже на цьому етапі варто зробити одне важливе попереднє зауваження, яке потрібно мати на увазі під час дослідження науково-практичного коментаря.

Коментар завжди має характер вторинності, що зумовлено такими його іс-

джерел (форм) права та правової доктрини як такої, яке ще остаточно не вирішено в теорії держави і права. Зміна позицій у розумінні джерел права призводить до зміни змісту самого цього поняття, у зв'язку з чим визначення науково-практичного коментаря стає не менш проблематичним, ніж визначення джерел права.

Визначаючи термінологічний аспект дослідження, доцільно встановити положення науково-практичного коментаря в системі джерел права України та змістові складові цього поняття, на підставі чого визначити юридичну природу й місце науково-практичного коментаря в системі джерел права України, дати дефініцію цього правового феномена.

Але сьогодні для визначення поняття правового явища, його класифікації згідно з визнаними критеріями, встановлення його відмінних ознак і характеристик не достатньо обмежуватися лише формально-логічними операціями за традиціями юридичного позитивізму, науковий інструментарій якого був сформований досить давно.

Юридичний позитивізм систематизує правові знання, узагальнює їх, дає науково-практичні рекомендації, але не ставить завдань устанавлення глибинних зв'язків взаємодії елементів соціально-правової системи, які можна виявити тільки іншими, ніж формально-правовий аналіз, способами.

Так, тривала історія коментування нормативних актів в історії людства надає широкі можливості для застосування історичного підходу в дослідженні науково-практичного коментаря. Достатньо згадати, що коментарі та інтерпретації відомих римських юристів за значенням і юридичною силою прирівнювались у Стародавньому Римі до чинного в той час імператорського законодавства, вони були джерелом права і застосовувались на рівні законів.

Застосування історичного підходу, вивчення виникнення та розвитку коментування правових приписів під впливом різних чинників, що змінювались в

часі, дасть змогу дослідити формування й розвиток цього явища в хронологічній послідовності з метою виявлення закономірностей цього процесу, його внутрішніх і зовнішніх зв'язків, рушійних сил і суперечностей. Поряд із цим пізнавальне оволодіння таким явищем, як науково-практичний коментар, у результаті застосування історичного підходу буде більш ефективним у разі, якщо таке явище буде оцінюватися не тільки з погляду того, як воно виникло, які етапи у своєму розвитку пройшло, а й із погляду його стану в теперішній час. Тому під час дослідження науково-практичного коментаря думка має рухатися як від минулого до сучасного, так і від сучасного до минулого.

Варто підкреслити, що історія розвитку коментування законодавства не може розглядатися як лінійний, поступальний процес, оскільки досвід коментування нормативних актів є різним в окремі історичні епохи в різних національних правових системах певних держав.

У сучасній методології відносно новим підходом до дослідження процесів становлення та розвитку різних явищ є синергетичний (синергійний) підхід. У сферу його вивчення потрапляють нелінійні ефекти еволюції систем будь-якого типу, які передбачають множинність сценаріїв подальшого розвитку. Синергетичний підхід передбачає ймовірне бачення світу, ймовірні сценарії розвитку систем під впливом певних чинників і їх комбінацій. Ідея нелінійності включає багатоваріантність, альтернативність шляхів розвитку й еволюції систем і їх незворотність. У разі дослідження процесів еволюції і трансформації науково-практичного коментаря синергетичний підхід дає змогу побачити нестійкість або незрівноваженість системи коментарів до законодавства, що може виникати в певних просторово-часових характеристиках під впливом трансформацій правової системи держави. У такому випадку науково-практичний коментар набирає ознак дисипативності (нестійкості). Неврів-

новажені системи забезпечують можливість виникнення унікальних подій. При цьому час стає невід'ємною константою еволюції, оскільки в нелінійних системах у будь-який момент може виникнути новий тип рішення, який не зводиться до попереднього. Отже, «синергетично» мислячий науковець оцінює те чи інше рішення (явище або ефект) не тільки через прямолінійне порівняння попереднього та наступного етапів, а має змогу порівняти реальний перебіг наступних подій з імовірним ходом подій при альтернативному ключовому рішенні. Ефект від застосування синергетичного підходу під час дослідження процесу формування та функціонування науково-практичного коментаря дає змогу зрозуміти спрямованість науково-практичного коментаря на досягнення певної мети.

Синергетика має дещо спільне з діалектикою, але є їй принципова методологічна різниця між цими парадигмами. Синергетика досліджує динаміку, рух процесу. Діалектика розглядає правові явища в єдності й боротьбі протилежностей, у постійному розвитку та оновленні. Застосування діалектичного підходу дасть змогу виявити зміст функціональної складової науково-практичного коментаря з огляду на суперечності розвитку правової системи держави.

Функціонуючий характер науково-практичного коментаря зумовлює необхідність використання в дослідженні функціонального підходу, який зводиться до необхідності вивчення діяльності кожного компонента науково-практичного коментаря як системи, взаємодії між ними та іншими системами. При цьому визначаються функції, що виконуються елементами, підсистемами всередині й зовні цієї системи, її властивості, тобто якісні відмінності, що зумовлюють відносну самостійність, стійкість і стабільність цієї системи, придатність коментаря для використання в соціальній комунікації.

Саме використання функціонального підходу надає можливості поглибити

уявлення щодо соціального призначення коментування законодавства загалом і науково-практичного коментаря зокрема.

Логічним механізмом охоплення всіх вищеназваних підходів є системний підхід. Системний підхід є таким аспектом дослідження, який передбачає розгляд об'єкта як складного, багатогранного та високоякісного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють його відносно незмінну структуру й забезпечують цілісність [5, с. 12].

Системний підхід є важливим моментом діалектичного пізнання, дає змогу розглянути науково-практичний коментар як цілісну динамічну систему й розкрити «механізми», що забезпечують таку цілісність.

При цьому важливого методологічного значення набуває характеристика науково-практичного коментаря як системи, тобто органічної сукупності елементів, а не їх простої суми.

Так, науково-практичний коментар є певною кількістю закономірно пов'язаних один із одним елементів і частин як певним цілісним утворенням, єдністю. Сукупність однорідних елементів, що виконують необхідну для існування системи функцію, становлять підсистему. Якщо в системі є декілька підсистем, то вся система стає складною.

Поняття системи відносно, як і поняття елемента. Якщо системою вважати науково-практичний коментар як такий, то його сутнісними підсистемами буде інформаційна й матеріальна (речова, субстанціональна) складові, а також конструктивні елементи як документа (титульний аркуш, обкладинка, форзац тощо), об'єднані в складне ціле. Підсистемою науково-практичного коментаря є й текст, що також складається з певних елементів: глав, параграфів, абзаців. Науково-практичний коментар як ціле – це єдність складових його елементів і підсистем, суперсистема стосовно них. Вивчення науково-практичного коментаря як системи полягає у виявленні його елементів,

підсистем і зв'язків між ними, тобто у вивченні його структури.

При системному підході науково-практичний коментар має розглядатися також як частина більш великої системи соціальних комунікацій. Тому важливо з'ясувати, частиною якої загальнішої системи (цілого) є в цьому випадку науково-практичний коментар. Саме цим визначаються його можливості, задаються цілі існування, функції, що виконуються в суспільстві, закономірності функціонування.

Входження України в європейський простір вимагає відповідних змін у правовій системі нашої держави, гармонізації законодавства України з законодавством держав Європейського Союзу. Правові системи європейських країн в основному є стабільними й ефективними. Тому запозичення досвіду цих країн у використанні коментарів до законодавства може мати позитивний характер для правової системи України.

Це зумовлює актуальність використання порівняльно-правового (компаративістського) підходу, який може бути використаний для з'ясування загального й відмінного між науково-практичними коментарями в рамках декількох правових систем, шляхом їх порівняння, встановлення відмінності за якою-небудь ознакою або властивістю. І в цьому такий підхід є унікальним і неповторним.

Виявлення й аналіз позитивного досвіду на предмет його запозичення (яке може бути повним або частковим), розробка відповідних рекомендацій і досягається саме за допомогою порівняльного підходу, який забезпечує можливість вийти за межі догматичної дискусії в рамках національного права, запропонувати нові методологічні підходи з урахуванням вітчизняного досвіду. При цьому необхідно врахувати й те, що не кожна модель певного правового явища, яка якісно працює в правовій системі одних держав, може ефективно працювати в інших, і те, що ефективно використовується на одному

етапі розвитку держави та суспільства модель певного правового явища може не мати жодної користі на іншому етапі.

Поступове утвердження гуманістичних традицій у всіх сферах суспільного життя сприяло відповідному переспрямуванню правової науки від визнання первинності нормативної форми буття права до ідеї сприйняття людини як творця й мети права. У контексті методології юридичної науки це зумовило насамперед суттєве розширення застосування антропологічного підходу, тобто інтерпретації та оцінювання юридичних явищ як інструментів, важелів, засобів задоволення потреб людини, соціальних спільнот, суспільства загалом.

Застосування антропологічного підходу дає змогу, «з одного боку, глибше проникнути в сутність права через осягнення природи людини, а з іншого боку, ... краще зрозуміти природу людини через осягнення сутності права» [6, с. 247].

Антропологічний підхід, сутність якого полягає в «людському вимірюванні» правових явищ, сприятиме забезпеченню дослідження науково-практичного коментаря з огляду на необхідність забезпечення прав людини, її інтересів і потреб як основного системоутворювального елемента суспільства.

Нині теорія держави та права продовжує свій розвиток у тісному зв'язку з іншими галузями соціально-гуманітарного знання, що підтверджує перетин проблемних галузей юридичної науки й інших «наук про дух».

Для правової теорії актуальності набувають лінгвістичні аспекти правового регулювання, оскільки саме мова є специфічним соціальним засобом збереження та передачі інформації, а також управління поведінкою особистості.

Сьогодні загальноновизнано, що право є специфічним правовим текстом, а мова юридичних приписів має лексичні й стилістичні особливості. Крім того, виникли нові підходи до суті права, наприклад, комунікативний.

дології. Використання різноманітних підходів дає право повно й усебічно підійти до вивчення зазначеного правового явища, спрогнозувати тенденції його розвитку, окреслити основні напрями та форми його вдосконалення на сучасному етапі. Причому мова йде про використання як класичної, так і неklasичної методології.

Ключові слова: науково-практичний коментар, методологія, методологічні підходи, новаційне мислення.

Стаття присвячена дослідженню сучасної методології пізнання науково-практичного коментаря. Підкреслюється, що така методологія має розробляти стратегію пізнавальної та практичної діяльності. Проаналізовано формально-логічний, історичний, синергійний, системний, антропологічний та інші підходи, їх роль щодо з'ясування сутності науково-практичного коментаря.

Статья посвящена исследованию современной методологии познания научно-практического комментария. Подчеркивается, что такая методология должна разрабатывать стратегию познавательной и практической деятельности. Проанализировано формально логический, исторический, синергетический, системный, антропологический и другие подходы, их роль в исследовании сущности научно-практического комментария.

The article is devoted to the analysis of modern methodology of research of scientifically practical commentary.

It is underlined that such methodology must develop strategy of cognitive and practical activity. Legally logical, historical, synergistic, systematic, anthropological and other approaches and their role in research of essence of scientifically practical commentary is analysed.

Література

1. Дудченко В.В. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного правового мислення. / В.В. Дудченко, Д.Г. Манько // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 21. – С. 13–16.
2. Волошин Ю.О. Принцип / Ю.О. Волошин // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1998–2004. – Т. 5. – 2003. – 736 с.
3. Бобровник С.В. Компромiс i конфлікт : методологічні підходи до дослідження / С.В. Бобровник // Правова держава. – К., 2009. – Вип. 20. – С. 110–117.
4. Рабінович П.М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології / П.М. Рабінович // Проблеми філософії права. – Київ-Чернівці : Рута, 2003. – Т. 1. – 2003. – С. 22–25.
5. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: Методология и теория / Л.Б. Тиунова. – СПб, 1991. – 133 с.
6. Бачинин В.А. Философия права и преступления / В.А. Бачинин. – Х. : Фолио, 1999. – 607 с.
7. Суслов В.А. Герменевтика права / В.А. Суслов // Правоведение. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2001. – № 5. – С. 4–12.
8. Нагребельний В.П. Прогнозування юридичне / В.П. Нагребельний // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1998–2004. – Т. 5. – 2003. – С. 149.